3. Euroopa Inimõiguste Kohtu loomine, jurisdiktsiooni siduvus Eestile, töö alused ja ülesehitus, sh kohtunike valik ning asja arutavad koosseisud

3.1. Tekkelugu. Euroopa Inimõiguste Komisjonist alalise kohtuni

Euroopa Inimõiguste Kohus asutati 1959. aastal rahvusvahelise kohtuna. Esialgu koosnes see õigust mõistev institutsioon Euroopa Inimõiguste Komisjonist ja kohtust, viimane käis koos vaid istungjärkudel. 21. jaanuaril 1959 valis tollane Euroopa Nõukogu Konsultatiivassamblee kohtu esimesed liikmed ja esimene istungjärk peeti 23.–28. veebruarini 1959. Kohus võttis oma kohtureeglid vastu sama aasta 18. septembril ja tegi esimese otsuse (Lawless *vs.* Iirimaa[1]) 14. novembril 1960.

Üksikisikud ei saanud pöörduda kohtusse mitte otse, vaid üksnes Euroopa Inimõiguste Komisjoni kaudu: kui komisjon leidis kaebuse olevat põhjendatud, edastas ta selle kohtule. Euroopa Inimõiguste Komisjon lõpetas töö 1. novembril 1998, kui jõustus EIÕK protokoll nr 11, millega asutati nn uus kohus ehk alaline Euroopa Inimõiguste Kohus. See asub püsivalt Strasbourgis ja töötab pidevalt, mitte ainult istungjärkude ajal, ning sellele on üksikisikutel otsejuurdepääs.

3.2. Euroopa Inimõiguste Kohtu reeglid ja muud dokumendid

Peale EIÕK reguleerivad Euroopa Inimõiguste Kohtu tööd kohtureeglid, mille võttis vastu ja mida saab muuta kohus ise täiskoguna (st kõik kohtunikud liikmete enamusega), vt EIÕK artikli 25 punkti d. Kohtu kantsler teavitab kohtureeglite nendest muudatusettepanekutest, mis puudutavad otseselt kohtumenetlust, ka EIÕK osalisriike ja kutsub neid üles esitama kirjalikke kommentaare. Lisaks kutsub ta kommentaare esitama organisatsioone, kellel on Euroopa Inimõiguste Kohtu ees kaebajate kaitsmise kogemus, samuti selliseid advokatuure (vt kohtureeglite reegel

116). Siiski ei sekku riigid kohtureeglite väljatöötamisse (ega tohiks seda teha).

Kohtureeglid on kättesaadavad kohtu veebilehel[2] ning mõlemas ametlikus keeles (inglise ja prantsuse keeles) siduvad. Neist on olemas ka kommenteeritud väljaanne.

Peale kohtureeglite on kohus võtnud vastu hulga abistavaid dokumente, mis aitavad menetlusi korraldada. Nende seas on kaebuse vormi täitmise juhised, anonüümsuse taotlemise juhis, õiglase hüvituse nõude esitamise juhis ja käsiraamat kaebuste vastuvõetavuse kriteeriumide kohta,[3] aga ka praktilised juhised esialgse õiguskaitse taotlemiseks, menetluse algatamiseks ja kirjalike seisukohtade esitamiseks.[4] Kohtul on oma kohtunike eetikakoodeks.

Nimetatute kõrval tasub vaadata dokumente, mille on andnud käsiraamatuna välja näiteks organisatsioonid, kes esindavad Euroopa Inimõiguste Kohtusse kaebajaid.[5]

3.3. Eesti ühinemine Euroopa Inimõiguste Kohtu jurisdiktsiooniga

EIÕK jõustumisega Eesti suhtes 16. aprillil 1996 (vt lähemalt alapunkt 2.1) muutus Euroopa Inimõiguste Kohtu jurisdiktsioon Eestile automaatselt kohaldatavaks. EIÕK osalisena tunnustab Eesti selle kohtu pädevust EIÕK tõlgendamisel ja kohaldamisel.

Sellega seoses tekkis küsimus, kas Eesti kohtud võivad oma lahendites kasutada Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendeid kui pretsedente või koguni peavad nad seda tegema.[6] Kui *kas-võib*-küsimusele saab vastata jaatavalt, siis *kas-peab*-küsimuse vastus ei ole nii ühene. Siiski on kindel, et EIÕK riigisisesel rakendamisel on konventsiooni enese teksti kõrval olulisimad tõlgendusallikad Euroopa Inimõiguste Kohtu otsused (varasema aja kohta ka Euroopa Inimõiguste Komisjoni otsused ja aruanded).[7] Nii Euroopa Nõukogu ministrite komitee kui ka Euroopa Nõukogu Euroopa Kohtunike Konsultatiivkomitee (CCJE) on rõhutanud Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuste arvestamise tähtsust riikide kohtutes.[8]

Riigikohtu praktikas võib Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendite kasutamise alguseks lugeda 1996. aasta 20. detsembrit, kui Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegium viitas seaduslikkuse mõiste tõlgendamisel Euroopa Inimõiguste Kohtu 1984. aasta otsusele kohtuasjas Malone *vs*. Ühendkuningriik.[9] Sellest ajast alates on Riigikohus viidanud Euroopa Inimõiguste Kohtu lahenditele sageli ja toetunud neile ka Eesti põhiseaduse tõlgendamisel (vt lähemalt alapunkt 7.5).

Eesti õiguse suhet Euroopa Inimõiguste Kohtusse on oluliselt edendada aidanud ka menetluslikud aspektid: asjaolud, et Eestis on võimalik taotleda riigi õigusabi Euroopa Inimõiguste Kohtusse pöördumiseks ja et esineb kohtuasja teistmise võimalus pärast selle kohtu lahendit. Teistmine on juba jõustunud kohtuotsuse või -määruse uus läbivaatamine Riigikohtus, kui ilmsiks on tulnud uusi asjaolusid ja EIK lahend võib olla selleks uueks asjaoluks.

Euroopa Inimõiguste Komisjoni kuulus Eestist valitud liikmena Mai Hion Välisministeeriumist. Euroopa Inimõiguste Kohtus oli kuni selle alaliseks muutumiseks kohtunikuks advokaat, hilisem Riigikohtu esimees ja Euroopa Liidu Kohtu kohtunik Uno Lõhmus (PhD).

Eesti esimene kohtunik Euroopa Inimõiguste Kohtu alalises kohtus oli aastatel 1998–2010 endine Riigikohtu esimees Rait Maruste (PhD), hilisem Riigikogu liige. Aastail 2011–2020 oli Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunikuks Eesti riigi suhtes esimese naisena Riigikohtu halduskolleegiumi kohtunik, Euroopa Nõukogu Euroopa Kohtunike Konsultatiivkomitee president aastatel 2008−2010, *dr. iur.* Julia Laffranque ja alates 2020. aastast on Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik selle kohtu endine jurist, Riigikohtu kriminaalkolleegiumi varasem kohtunik Peeter Roosma.

Peale kohtuniku on Euroopa Inimõiguste Kohtus üks A-kategooria jurist, kes tegeleb Eesti asjadega, üks Eestist pärit assistent, samuti Eestist pärit jurist kohtu juriskonsulti (uurimis- ja võrdlevõiguslikus) osakonnas. Aeg-ajalt abistavad kohtu tööd Eestist ajutiselt lähetatud juristid. Need on mõne Eesti kohtu kohtunikud, kohtujuristid või nõunikud, kes võivad olla ka osalised Euroopa kohtunike koolitusvõrgustiku (EJTN, European Judicial Training Network) programmis. Harvem on kohtus Eestist pärit tudengitest praktikante.

3.4. Euroopa Inimõiguste Kohtu ülesehitus ja töökorraldus: kohtunike valik, kohtu kantselei. Asja arutavad koosseisud

Euroopa Inimõiguste Kohus asub Prantsusmaal Strasbourgis inimõiguste hoones, mille kavandas 1994. aastal Briti arhitekt lord Richard Rogers. Hoone maksumus oli 455 miljonit Prantsuse franki (ligi 70 miljonit eurot) ja selles on 28 000 ruutmeetrit kasulikku pinda.10 Kohtu kulud kantakse Euroopa Nõukogu eelarvest, mida rahastavad Euroopa Nõukogu 47 liikmesriiki oma rahvaarvu ja sisemajanduse koguprodukti suuruse alusel.11

Kohtunikele esitatavad nõuded ja kohtunike valik

Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunike arv võrdub EIÕK osalisriikide arvuga: igast riigist on üks esindaja, kokku 47 kohtunikku. EIÕK artikkel 21 sätestab kohtunikele ranged nõudmised: nad peavad olema kõrge moraaliga ja kõrgesse kohtuametisse nimetamiseks vajaliku kvalifikatsiooni või tunnustatud pädevusega õigusasjatundjad. Kohtunike seas on nii endisi riigi kõrgeid kohtunikke, advokaate, prokuröre kui ka õigusteaduse professoreid. Esindatud on eri põlvkonnad, samuti on püütud vähemal või suuremal määral tagada, et vähemalt 40 protsenti kohtunikest oleksid naised. Väga tähtis on kohtuniku sõltumatus ja erapooletus, tipptasemel kvalifikatsioon, kogemused, keelteoskus ja eetika.

Kohtunikud valib Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee iga riigi esitatava kolme kandidaadi seast. Enne valimist sõelub kandidaate ja hindab nende sobivust nõuandev kogu (kirjalike materjalide, sh eluloo alusel) ning Euroopa Nõukogu Parlamentaarse Assamblee vastav komisjon (küsitleb kandidaatide suuliselt), kes esitab oma soovituse. On võimalik, et riigi esitatud kandidaatide nimekiri lükatakse tagasi, kuna kandidaadid ei vasta nõuetele. Nõudeid on Euroopa Nõukogu Parlamentaarne Assamblee oma soovitustes ja Euroopa Nõukogu ministrite komitee täpsustanud.12

Lisaks peab nimekirjas võtma arvesse soolist tasakaalu – ka sellega mittearvestamise korral on nimekirju tagasi lükatud. On olemas isegi Euroopa Inimõiguste Kohtu arvamus sel teemal. Selles leiti, et erandkorras (kui riik on võtnud tarvitusele kõik meetmed, et tagada mõlema soo esindatus kandidaatide nimekirjas ja korraldanud avaliku konkursi, kuid selle tulemusena pole ikkagi õnnestunud saada kandidaatideks mõlema soo esindajaid) võib riik esitada ka ainult ühest soost kandidaatidest koosneva nimekirja.13

Kuigi kohtunikud on valitud igast riigist, ei esinda nad mitte oma päritoluriiki, vaid osalevad kohtu töös enda nimel. Nad on täiesti sõltumatud ega tohi oma ametiajal tegeleda asjadega, mis ei sobi kokku sõltumatuse, erapooletuse või täistööaja nõuetega.

Alates EIÕK protokolli nr 14 jõustumisest 2010. aastal on kohtuniku ametiaeg üheksa aastat ja teda ei tohi tagasi valida (varem kestis ametiaeg kuus aastat koos tagasivalimise võimalusega).

Demokraatlik valimissüsteem annab kohtunikele suurema legitiimsuse ja tugevama sõltumatuse. Seejuures on vajalik, et kohtunike sõltumatu töö tõttu Euroopa Inimõiguste Kohtus ei takistataks neil oma riikidesse naastes saada väärikaid töövõimalusi.14

Ametisse astudes annab kohtunik ametivande, talle kohaldatakse Euroopa Nõukogu ametnike immuniteete ja privileege ning ta peab järgima Euroopa Inimõiguste Kohtu eetikakoodeksit.

Kohtu kantselei, sektsioonid ja tööjaotus

Kohtunikke abistab nende töös ja halldusküsimustes Euroopa Inimõiguste Kohtu kantselei, mida juhib kantsler, kelle valib – nagu Euroopa Inimõiguste Kohtu presidendigi – kohtunike täiskogu. Kantselei koosneb juristidest (õigussekretäridest), tehnilisest personalist ja tõlkidest, kes vahendavad kohtuasju kohtu kahes ametlikus keeles: inglise ja prantsuse keeles (kohtu töökeelte kohta vt lähemalt alapunkt 5.2). Kantseleis on üle 650 töötaja.

Kohtus on asjade arutamiseks loodud viis sektsiooni ehk haldusüksust, mille koosseisus on tagatud nn suured ja väikesed riigid, riigid geograafiliselt, sissetulevate kaebuste arvu ja raskusastme võrra selliselt, et valitseks enam-vähem töökoormuse tasakaal. Sektsioonide koosseis roteerub korrapärase intervalliga. Igal sektsioonil on president ja asepresident.15

Asju arutatakse riikide, mitte konventsiooni artiklite kaupa. Spetsialiseerumist kui sellist Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunikel pole, kuigi tegelikult on muidugi välja kujunenud ka ühe ala andekaid asjatundjaid.

Kohtunikel ei ole oma isiklikku töötajaskonda, vaid nad kasutavad kantselei juristide abi sõltuvalt lahendamisel olevast kohtuasjast. Et kohtuasju jagatakse kohtunike vahel võrdselt, aga eri riikidest saabub kaebusi erineval hulgal, siis võib näiteks väiksematest (vähema kaebuste arvuga) riikidest pärit kohtunikel olla vaja teha koostööd eri rahvusest juristidega ja küsimustes, mis puudutavad EIÕK kohaldamist paljude riikide, mitte ainult nende päritoluriigi õigussüsteemis.

Kohtuniku taandamine, rahvuskohtunik ja *ad hoc*-kohtunikud

Kui Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunik on olnud varem kohtuasja või menetlusosalistega seotud, kui tal on asjas isiklik huvi, kui ta on asja

kommenteerinud avalikkuses või muudel juhtudel, mis võivad seada tema sõltumatuse ja erapooletuse kahtluse alla, tuleb tal end taandada. Kahtluse korral otsustab taandamise koda. Taandamise juhtumil asendatakse taandunud/taandatud kohtunik teise kohtunikuga. Kui taandunud kohtunikuks antud asjas on vastustajariigist kohtunik (st kohtunik riigist, mille vastu on kaebus Euroopa Inimõiguste Kohtusse esitatud, nimetatakse ka rahvuskohtunik), siis määratakse tema asemele vaid selle asja arutamiseks ja otsustamiseks *ad hoc*- ehk ühekordne kohtunik.

Rahvuskohtunik (*national*), ka vastustaja riigi kohtunik tähendab niisiis kohtunikku riigist, mille vastu kaebus on esitatud (ka: *vastustajariik*). Rahvuskohtunik ei või osaleda üksikkohtunikuna oma riigi (või siis riigi, kes ta kandidatuuri üles seadis – need riigid ei pruugi alati kattuda, nt võib olla, et Liechtensteinist nimetatud EIK-i kohtunikuks on tegelikult Šveitsi päritolu kohtunik) vastu esitatud kaebuste lahendamisel. Rahvuskohtunik ei pea, kuid võib osaleda kolmeliikmelises komitees oma riigi asja lahendamisel. Ta peab seevastu osalema seitsmeliikmelises kojas ja suurkojas, kui tema riigi vastu on esitatud kaebus, välja arvatud siis, kui esineb põhjus taandamiseks. Enamasti on rahvuskohtunik oma riigi vastu esitatud kaebusega seotud vaidlustes ka selles kohtuasjas ettekandja kohtunik, kes teeb otsuse ettepaneku, välja arvatud, kui tegemist on riigiga, kelle vastu esitatakse väga palju kaebusi (nt Venemaa, Ukraina, Türgi), sellisel juhul on ettekandja kohtunikeks ka teiste, väiksema töökoormusega riikidest esitatud kohtunikud (nt Küpros, Liechtenstein, Malta). Kui seitsmeliikmelise koja otsus kaevatakse edasi suurkotta, siis tuleb rahvuslikul kohtunikul asjas uuesti istuda ka suurkojas: see, et ta kojas asja lahendas, ei ole takistuseks tema osalusele suurkojas, ainult et ettekandjaks määratakse mõni teine kohtunik.

Tulles tagasi *ad hoc*-kohtunike juurde, siis üldjuhul esitavad liikmesriigid (sh Eesti) nimekirja *ad hoc*-kohtunikest, kes on tavaliselt selle liikmesriigi kohtunikud. Nad peavad samamoodi olema sõltumatud ja erapooletud nagu Euroopa Inimõiguste Kohtu koosseisulised kohtunikud ning andma asja arutamisel vande, et peavad nõupidamissaladust.

Üksikkohtunik

Lihtsamad kohtuasjad, mis võivad osutuda ilmselgelt vastuvõetamatuks, vaatab kohtunik läbi ainuisikuliselt (nn üksikkohtunikuna). See muudatus jõustus EIÕK protokolliga nr 14 ja võimaldab kiiremini läbi vaadata kaebusi, mille võimalused

kohtuasjaks võrsuda on nullilähedased.

Vastustajariigi rahvuskohtunik ei otsusta kunagi oma päritoluriigi asju ainuisikuliselt, vaid seda teeb mõnest teisest riigist pärit kohtunik. Küll aga näidatakse ainuisikuliselt otsuse teinud kohtuniku seisukohta vastustajariigi kohtunikule enne lõplikku otsustamist. Üksikkohtunikku (EIÕK eestikeelses versioonis kasutatakse mõistet: ainuisikuliselt asju läbi vaatav kohtunik) abistab asja ettevalmistav vastustajariigi jurist.

Et hõlbustada Euroopa Inimõiguste Kohtu tööd just üksikkohtuniku otsustada jäävates asjades (mis on valdavad), on kohus seadnud sisse nn *one in one out*-töömeetodi. Selle alusel püütakse ühe sissetuleva uue kaebuse kohta otsustada ka ühe asja vastuvõetavus. See on lihtsam tänu sellele, et kohtuniku ainuisikulist otsustust ei ole vaja pikalt põhjendada: tema saab tunnistada kaebuse ainult vastuvõetamatuks, ent EIÕK rikkumist ega mitterikkumist ta leida ei saa.

Varem selgitati kaebajale juba esimese filtri järel põgusalt, miks tema kaebus osutus vastuvõetamatuks, kuid aja jooksul ja kohtu suure töökoormuse tõttu (nt 2011. a tuli menetleda üle 100 000 sellise ilmselgelt vastuvõetamatu kaebuse ja üleüldse oli kohtu menetluses enam kui 160 000 kaebust) kadus põhjendus peaaegu täielikult. Põhjendamata jätmine tekitas kaebajates ja nende esindajates meelehärmi. Seetõttu loodi kohtus töörühm, kes töötas 2017. aastal välja selgemad, kuigi lakoonilised põhjendused ja põhimõtte, et kohtunik vastutab otsustuse eest ainuisikuliselt oma allkirjaga (varem kirjutas otsusele alla päritoluriigi/vastustajariigi jurist).16 Kaebajad saavad vastuse oma keeles ning see sisaldab täpset viidet õiguslikule alusele ja asjaolule, miks tunnistatakse kaebus ilmselgelt vastuvõetamatuks.

Siiski jättis kohus endale õiguse, et ainuisikuliselt otsustav kohtunik võib kaebuse vastuvõetamatuks tunnistamisel kasutada üldist vormelit juhul, kui tegu on mitme kaebusega samas kaebuses või nn sarikaebajaga, kes kuritarvitab oma kaebeõigust ja esitab pahatahtlikke kaebusi.

Liikmesriik ei saa tavaliselt teadagi, et sellised kaebused on esitatud ega saa üksikkohtuniku otsustustest koopiaid. Neid otsustusi ei avaldata ka internetis, kuigi mingil määral võib juba see, et ainuisikuliselt otsustav kohtunik on kaebuse tagasi lükanud, kujutada endast kohtupraktika kujundamist. Enamasti on need siiski kaebused, mis lihtsalt ei vasta kaebusele esitatavatele nõuetele.

Üksikkohtuniku otsustusi ei saa edasi kaevata.

Kolmeliikmeline komitee

Nii-öelda teine otsustamistasand on kolmest kohtunikust koosnev komitee, kuhu lähevad kohtuasjad esiteks sel juhul, kui näiteks ainuisikuliselt asju lahendav kohtunik kahtleb, kas asi ikka tuleb tunnistada üheselt vastuvõetamatuks, või teiseks, kui on tegu tundlikuma asjaga, mis vajaks kindluse mõttes lahendamist komitees. Sellisel juhul lahendavad kolm kohtunikku asja ise või saadavad selle omakorda edasi seitsmeliikmelisse kotta.

Kolmas ja levinum variant, miks asju otsustatakse kolmeliikmelises komitees, on see, kui teatud küsimuses on Euroopa Inimõiguste Kohtul kujunenud välja kindel kohtupraktika (*well established case law*, WECL). Need on nn korduvad asjad, mis sisaldavad samalaadseid, sarnaseid probleeme, mille pretsedent on välja kujunenud kohtupraktikas juba olemas. Uuemal ajal on suundumus, et kolmeliikmeline komitee on saanud reegliks17 , samal ajal kui seitsmeliikmeline koda on muutunud lahendamisel olevate kaebuste massi suhtes pigem erandiks. Komitee võib tunnistada asja vastuvõetamatuks või võtta asja vastu ja teha sisulise otsuse, mis valdavalt tähendab EIÕK rikkumist, sest tegu on korduvate asjadega.

Kui rahvuskohtunik (vastustajariigi kohtunik) ei ole komitee liige, võib komitee kutsuda ta igas menetlusjärgus mõne liikme asemele. Erinevalt üksikkohtuniku poolt vastuvõetamatuks tunnistatud asjadest teavitatakse vastavat liikmesriiki (vastustajariiki) või küsitakse temalt vastust.

Kolmeliikmeline komitee otsustab ühehäälselt. Kui komitee ühel liikmel tekivad kahtlused, läheb asi edasi järgmisele tasandile, st seitsmeliikmelisse kotta.

Komitee otsused on lõplikud: neid ei saa edasi kaevata.

Seitsmeliikmeline koda

Kaebus võidakse suunata seitsmeliikmelisele kojale, kes otsustab häälteenamusega. Selle kojana võetakse vastu peamine osa sisulistest otsustest, mis kujundavad Euroopa Inimõiguste Kohtu praktikat.

Euroopa Iniõiguste Kohtu sektsioonides on iga sektsiooni sees koja koosseisud, igal kojal on eesistuja ja asja arutavad liikmed. Asja valmistab ette ettekandja kohtunik, kelle isikut otsuses ei avalikustata, ja teda abistavad Euroopa Inimõiguste Kohtu kantselei juristid.

Asja arutamise juures on igaks juhuks alati kaks asenduskohtunikku, seega kuulavad koja asju istungi korral istungil ja arutavad esimesel nõupidamisel üheksa liiget. Kui teisel/viimasel nõupidamisel koosseisus on kõik seitse liiget kohal, siis asendusliikmeid enam vaja ei lähe. Koda võib tunnistada asja vastuvõetamatuks või võtta asja vastu ja lahendada sisuliselt, leides, kas EIÕK-d on rikutud või mitte.

Seitsmeliikmelise koja otsuseid võib edasi kaevata suurkotta. Kui suurkoda asja menetlusse ei võta või kui seda seitsmeliikmelisest kojast edasi ei kaevata, jõustub seitsmeliikmelise koja otsus. Edasi kaebamata jätmise korral jõustub see kolme kuu jooksul otsuse kuupäevast, täpselt sama kaua on aega koja otsust suurkotta edasi kaevata.

Suurkoda

Euroopa Inimõiguste Kohtu sees on vaieldamatult kõige olulisem otsustusinstants 17 liikmest koosnev suurkoda. Sinna satub asi siis, kui seda on taotlenud kohtuasja üks osapool (liikmesriik või kaebaja) ja suurkoja viieliikmeline kolleegium (on nimetatud ka paneeliks) otsustab selle asja suurkotta menetlusse võtta või on seda soovinud koda ise (ettekandja kohtuniku vahendusel), st koda on loobunud oma pädevusest suurkoja kasuks. Nii juhtub see ennekõike siis, kui tegu on niivõrd põhimõttelise küsimusega, et see mõjutab Euroopa inimõiguste konventsiooni tõlgendamist, või asjaga, mille tõttu peaks senist kohtupraktikat muutma.

Kui varem võis näiteks asja vastustajariik panna küllalt sageli asja suurkotta edasisaatmisele veto, siis alates EIÕK protokolli nr 15 jõustumisest ei ole see enam võimalik. Nimelt kaotati sellega ära kohtuasja poole õigus vaielda vastu seitsmeliikmelise koja pädevuse üleandmisele suurkojale.

Edasikaebamise korral otsustab suurkoja kolleegium (paneel), kas asi saadetakse suurkojale edasi uueks läbivaatamiseks või mitte. Kolleegium koosneb viiest kohtunikust, kelle nimed tehakse teatavaks (varem nimesid ei avalikustatud), nagu avalikustatakse ka kohtu otsustus selle kohta, kas asi võeti suurkoja menetlusse või mitte. See otsus ei sisalda aga põhjendusi (välja arvatud arvamuse andmisest keeldumise otsustused, aga nendest hiljem, vt alapunkt 4.4).

Tegelikult jõuab suurkotta ainult väga vähe asju, mistõttu on tema otsused seda kaalukama ja põhjapanevama väärtusega.

Suurkojas on niisiis 17 kohtunikku. Lisaks on seal asenduskohtunikud, kes võtavad istungist ja esimesest nõupidamisest osa, kuid on vabastatud teisest/viimasest nõupidamisest juhul, kui põhikoosseisust on kõik kohal.

Suurkoja 17 liikme hulgas on *ex officio* alati Euroopa Inimõiguste Kohtu president, asepresidendid (keda on kaks), sektsioonide presidendid (keda on viis, aga neist kaks on tavaliselt samal ajal ka Euroopa Inimõiguste Kohtu asepresidendid) ning vastustajariigi kohtunik. Ülejäänud suurkoja liikmed on määratud loosiga. Varem loosis liikmed Euroopa Inimõiguste Kohtu president oma kabinetis tunnistajate juuresolekul. Nüüd tehakse seda elektrooniliselt, ent samuti kohtu presidendi, tunnistajate ja lisaks infotehnoloogia osakonna töötaja osalusel.

Ühtlasi vaatab kohus suurkojana läbi talle arvamuse andmiseks saadetud küsimusi, tehes seda nii EIÕK artikli 47 lõike 6 kui ka eeskätt EIÕK protokolli nr 16 alusel (vt lähemalt alapunkt 4.4).

Erinevalt kodadest on suurkojas istungid, st menetlus on suuline, mis on kodades pigem erand. Suurkoja istungil osaleb kohtu kantsler või asekantsler või suurkoja asekantsler, kes võtab koos vastutavate juristidega osa ka nõupidamisest, kuid ei hääleta ega otsusta, vaid tagab otsuse eelnõu kirjutamise protsessi laabumise.

Suurkoja otsus on lõplik.

Suurkoda ei tohi ajada segamini kohtu täiskoguga, kuhu kuuluvad kõik 47 kohtunikku ning mis tegeleb haldus- ja protseduuriliste küsimuste ning nt kohtu presidendi, asepresidentide ja sektsiooni presidentide ning kantsleri valimistega.

3.5. Kaebuse menetlemise skeem vastavalt asja arutavatele koosseisudele

Lihtsustatult võiks ära tuua järgmise skeemi kaebuse menetlemise kohta Euroopa Inimõiguste Kohtus[18] .

- Üksikisiku kaebus võib sattuda vastavalt kas üksikkohtuniku menetleda, kolme kohtunikuga komitee menetleda või seitsmeliikmelise koja menetlusse.
- Juhul kui kaebus läheb üksikkohtunikule üle vaatamiseks, teeb viimane otsustuse vastuvõetamatuse kohta.
- Kui kaebus läheb kolmeliikmelisse komiteesse, siis võib kaebust oodata ka edu, juhul kui esineb väljakujunenud kohtupraktika. Kolmeliikmeline komitee võib teha nii määruse vastuvõetamatuse kohta kui ka otsuse vastuvõetavuse ja sisu

kohta korraga. Kolmeliikmelise komitee otsused jõustuvad kohe ja neid edasi kaevata ei saa. Otsused lähevad Euroopa Nõukogu ministrite komiteele, kes jälgib, kas EIK-i otsust vastustajariigi poolt ka tegelikult täidetakse.

- Kui kaebus/asi läheb kas algusest peale või üksikkohtuniku/kolmeliikmelise komitee ettepanekul seitsmeliikmelisse kotta, siis on samuti võimalik, et koda teeb määruse vastuvõetamatuse kohta ja see on lõplik või tehakse määrus/otsus vastuvõetavuse kohta ja seda sageli koos sisulise otsusega. Vastuvõetamatuse määrused jõustuvad kohe ja neid edasi kaevata ei saa, otsuste peale on võimalik edasi kaevata. Juhul, kui seitsmeliikmelise koja otsuse peale edasi ei kaevata, siis see jõustub kolme kuu jooksul otsuse tegemisest ning selle täitmise üle teostab järelevalvet ministrite komitee.
- Kui asi antakse kas koja poolt otse suurkotta, st koda loobub ise asja otsustamast, soovides kas kohtupraktika muutmist või leides, et asi vajab laiemapõhjalist arutelu, või kui suurkoja viieliikmeline kolleegium (paneel) võtab menetlusosalise taotlusel asja suurkoja menetlusse, siis teeb seitsmeteistkümneliikmeline suurkoda asjas otsuse, mis on lõplik ja mille täitmise üle järelevalve teostamine usaldatakse samuti ministrite komiteele.
- Igas staadiumis võib kohus kohtuasja menetletavate asjade nimekirjast kas omal initsiatiivil või kaebaja algatusel kustutada.

- 1Lawless vs. Iirimaa, 332/57, 14.11.1960.
- 2Euroopa Inimõiguste Kohtu Kohtureeglid veebilehel https://www.echr.coe.int/Documents/Rules_Court_ENG.pdf (11.12.2021).
- 3Vastavad juhised eesti keeles vt Välisministeeriumi veebilehel https://vm.ee/et/tegevused-eesmargid/euroopa-inimoiguste-kohus (07.08.2021).
- 4Vt nimetatud juhiseid Euroopa Inimõiguste Kohtu veebilehel https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts/rules&c= (07.08.2021).
- 5Vt CCBE (Council of Bars & Law Societies of Europe), The European Court of Human Rights. Questions & Answers for Lawyers, mida CCBE esindajad töötasid välja koostöös Euroopa Inimõiguste Kohtu esindajatega (selle artikli autoril oli au osaleda käsiraamatu esmatrüki koostamises), vt pidevalt uuendatavad versioonid Euroopa Inimõiguste Kohtu veebilehel. − https://www.echr.coe.int/Documents/Q_A_Lawyers_Guide_ECHR_ENG.pdf (07.08.2021).
- 6Vt Rohtmets, E. Euroopa Inimõiguste Kohtu praktika Riigikohtu lahendites. Kohtupraktika analüüs, Riigikohtu õigusteabeosakond. –

https://www.riigikohus.ee/sites/default/files/elfinder/analyysid/2012/eik_praktika_rk_lahe (07.08.2021) ja täiendavad viited, lk 3.

- 7Vallikivi, H. Euroopa inimõiguste konventsiooni kasutamine Riigikohtu praktikas. − Juridica 2001/VI, lk 401.
- 8Euroopa Nõukogu ministrite komitee soovitus Rec(2004)5 osalisriikidele eelnõude, kehtivate õigusaktide ja halduspraktika Euroopa inimõiguste konventsiooniga kehtestatud standarditele vastavuse kontrollimise kohta. Euroopa Kohtunike Konsultatiivkomitee arvamus nr 9 (2006) „Kohtunike rollist rahvusvahelise ja Euroopa õiguse tõhusa kohaldamise tagamisel", p-d 26 ja 45.
- 9PSJVK, 3-4-1-3-96, 20.12.1996 ja EIK (suurkoda), 8691/79 Malone vs. Ühendkuningriik, 02.08.1984.
- 10Vt „Lühidalt kohtust" EIK veebilehel https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=court&c= (07.08.2021).
- 1150 küsimust EIÕK kohta. − https://www.echr.coe.int/Documents/50Questions_ENG.pdf (07.08.2021).
- 12Vt selle kohta hea kokkuvõttev dokument: Selection and election of judges of the European Court of Human Rights. Report of the Steering Committee for Human Rights (CDDH). The selection procedure, the election process, the conditions of employment and the working conditions at the Court, the ad hoc judges, Council of Europe, 2018. − https://rm.coe.int/selection-and-election-of-judges-of-the-european-court-of-human-rights/16807b915e (16.08.2021).
- 13Vt Euroopa Inimõiguste Kohtu nõuandev arvamus (suurkoda), 12.02.2008: Advisory opinion on certain legal questions concerning the lists of candidates submitted with a view to the election of judges to the European Court of Human Rights. − Hudoc andmebaas: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22documentcollectionid2%22:[%22ARTICLE47%22],% 2268009-2419060%22]}.
- 14Vt selle kohta Euroopa Nõukogu ministrite komitee otsus 1195. istungjärgul, mis kutsub üles osalisriike tagama ametist lahkuvatele Euroopa Inimõiguste Kohtu kohtunikele karjäärivõimalused, mis vastavad nende tööle Euroopa Inimõiguste Kohtus. Euroopa Nõukogu veebilehel. − https://rm.coe.int/09000016805c6437 (07.08.2021).
- 15Autoril oli au olla Euroopa Inimõiguste II sektsiooni asepresident aastatel 2015−2018.
- 16Autoril oli au olla üksikkohtuniku põhjenduste põhimõttelise täiendamise töörühma liige, vt lähemalt Euroopa Inimõiguste Kohtu veebilehel: „Launch of new system for single judge decisions...". –

file:///C:/Users/julial0/Downloads/Launch%20of%20new%20system%20for%20single%20 – HUDOC (08.08.2021).

- 17Autoril oli au olla üks kahest ettekandjast Euroopa Inimõiguse Kohtu töömeetodite töörühmas, kes vastutas nn WECL-i asjade laiemat kasutuselevõttu pooldavate soovituste eest (teine ettekandja oli kohtunik Pere Pastor Vilanova Andorrast). Aruandes rõhutati, et on aeg tõlgendada hästi välja kujunenud kohtupraktikat ja korduvaid kaebusi laiemalt, hõlmates ka korduvaid prioriteetseid kaebusi ning kaebusi, mille puhul on välja kujunenud praktika mõne teise riigi, mitte kaebaja vastustajariigi kohta.
- 18Allikas: Euroopa Inimõiguste Kohtu vastuvõetavuse kriteeriumide praktiline käsiraamat. − https://vm.ee/sites/default/files/content-editors/legal/vastuvoetavuse_kriteeriumite_praktiline_kasiraamat_2014_eesti_keeles_0.p (22.12.2021).